

МОВА АРХІТЕКТУРИ ПРАВОСЛАВНОГО ХРАМУ – КАНОН ЧИ ПРОСТІР

Анотація: У статті співставляються напрямки у проектуванні православних храмів в діапазоні від канонізації тої чи іншої традиційної архітектурної системи до повної відмови від всіх попередніх рішень, визначаються рівні модернізації проектування з урахуванням специфіки людського сприйняття.

Ключові слова: культова архітектура, методи проектування православного храму.

Культова архітектура, незалежно від форм релігії, завжди привертала увагу фахівців як найбільш інформативна, що відображає історію суспільства на всіх стадіях її розвитку. Саме культове зодчество найбільшою мірою втілює в собі досягнення мистецтва та будівельної технології своєї епохи.

Віктор Гюго писав: «Всі матеріальні сили, всі інтелектуальні сили суспільства зійшлися в одній точці - в архітектурі. Таким чином мистецтво під приводом зведення Божих храмів досягло чудового розвитку».

Багато прикладів культової архітектури минулих епох збереглися в споконвічному навколишньому середовищі, в основному це природний ландшафт, який не змінюється в значній мірі з плином часу. У цьому випадку можна говорити про ідеальні умови життя об'єкта в середовищі, про свого роду консервацію сприйняття на різних рівнях і тому документальне відновлення пам'ятника церковної архітектури у цьому випадку може бути виправдане. Якщо можна говорити про відтворення умов сприйняття храму в природному середовищі, то в міській багатоповерховій забудові, яка має тенденції до росту і розвитку, поборники традиціоналізму стикаються з очевидними змінами правил гри. Повне відтворення пам'ятника в умовах зміненого історичного середовища призводить до композиційної дисгармонії, особливо неправомірною буде традиційна висотна композиційна побудова храму. Поряд з висотними призмами сучасного будівництва дзвіниці не виконують своєї домінуючої ролі в архітектурній тканині.

Теоретичні опрацювання в області дослідження міста, гармонізація історичних зон з новим будівництвом, припускають оптимальні параметри їх поєднання у візуальних і функціонально-структурних аспектах. Існують

певні зони сприйняття, зони впливу історичного пам'ятника, закладені в загальну композицію спочатку, в певний історичний період. Порушення цих умов призводить до змішування мов, композиційному хаосу.

Особливості сучасної міської структури вимагають певної диференціації у підходах до формування нової храмової архітектури. При цьому, обґрунтовані висновки закономірностей формоутворення спираються на історичний досвід еволюційного розвитку церковної архітектури, на особливості психологічних аспектів сприйняття архітектури людиною.

Варіант повторення історичних стереотипів без урахування чинника зміни навколишнього середовища, являє собою найпростіший метод **відтворення** архітектурних форм церковних будівель, з розрахунком на банальні уявлення і розрахований на нижчий рівень розвитку тезауруса замовників і користувачів. Але при цьому важливо враховувати різний ступінь підготовленості глядачів, для користувачів конфлікт пересичення зумовить зниження емоційного впливу архітектури. Крім того, глядач у процесі пізнання еволюціонує, тому доцільно використання системи подвійного кодування інформації, розрахованої на сприйняття в діапазоні від банального до оригінального.

Архітектурний об'єкт охоплює життя багатьох поколінь, тому для майбутніх глядачів необхідно передбачити перспективу сприйняття, прогнозуючи нові знакові системи і підкріплюючи головну установку, вироблену в процесі еволюції храмової архітектури - вияв «дива».

Еволюційні ряди форм наочно ілюструють тенденцію до періодів розвитку, ускладнення форми і періодів спаду, повернення до спрощення, стилізації. **Стилізація** - один з підходів до проектування церковних будівель, заснований на використанні вже створених знакових систем шляхом трансформації, зміни форми куполів, арок, характеру декору.

Якщо стилізація це в основному зміна зовнішніх форм, то **переробка** - це прийом, заснований на еволюції знакових систем, інтерпретації основних об'ємно-планувальних просторових елементів у сучасних конструктивних можливостях, зі збереженням канонічних вимог. Це дозволяє досягти компромісу між історичною традицією і сучасністю.

Стилізація і переробка архітектурних форм можуть бути доповнені **циткуванням**, яке зводиться до відтворення одного або декількох елементів. Прикладом можуть служити варіанти проекту на конкурс храму - пам'ятника на честь тисячоліття хрещення Русі, виконані у майстерні архітектора Ігоря Лошакова у 1989 р., в яких масивна цегляна кладка будівель замінена заскляними структурними блоками, при цьому збережена традиційна об'ємно-планувальна структура, а оригінальність пом'якшена цитуванням

Мал.1 Конкурс на храм-пам'ятник на честь тисячоліття Хрещення Русі в

1989 р.

для полегшення сприйняття (мал. 1). Цитування форм та елементів архітектури не можна змішувати з **еклектикою** з вільним змішуванням відтворення, стилізації та переробки. Не заперечуючи правомірність такого підходу, слід зазначити, що існує небезпека порушення органічності будівлі, її стильової єдності.

Методи проектування церковних будівель та їх комплексів, що уникають прямого відтворення форм, цілком відповідають сучасній теорії сприйняття архітектури, яке включає в себе генетичне і актуальне сприйняття. Генетичне сприйняття, як вже було зазначено, визначено мінімальним загальнолюдським тезаурусом, а актуальне - якісно нове, перебуваючи в безперервному русі і вдосконаленні, пов'язане з психологічними новоутвореннями, з зародженням нових естетичних уподобань. Таким чином, можна ідентифікувати ще один підхід - **модернізацію** архітектурних форм культової будівлі. Таким чином виділені прийоми, які безпосередньо пов'язані з методами пошуку в процесі архітектурної творчості. Так, відтворення здійснюється за рахунок вибору аналога з існуючого досвіду; стилізація реалізується за рахунок гіперболізації якостей або параметрів архітектурних форм; переробка - за рахунок аглютинації або інверсії. Модернізація передбачає створення нових іконічних знаків на основі метафор (мал.2).

Процес становлення актуального сприйняття ускладнюється далеко не пасивною функцією генетичного сприйняття, бачення людини не відгукується відразу на актуальні потреби, а перебуває під впливом стереотипів. Уміння розмежувати звичне з правильним, що досягається завдяки визнанню двоїстої природи людського сприйняття, створює передумови для вирішення принципових естетичних питань сучасної архітектури. Прикладом гіперболізації можуть служити варіанти проектів храму-пам'ятника на честь тисячоліття хрещення Русі на київському конкурсі, виконані також у майстерні архітектора Ігоря Лошакова (мал. 3). Форма кулі - естетична домінанта в умовах низько естетичної навколишньої житлової забудови. Крім того, іконічний сенс - це символ вічності, вселенськості. Пряме цитування форм куполів і декору в стилі українського бароко, дозволяє зберігати поле генетичного бачення глядача. Змістовна сторона ж актуального бачення розкривається безпосередньо в нових технічних прийомах, візуальних формах. При цьому коди архітектурної інформації містять оригінальні і банальні форми. Перевага в бік оригінального, яке пов'язане насамперед з актуальним баченням, новим

естетичними цінностями, породжує конфлікт нерозуміння без певного попереднього знання.

Підхід	Творчий метод	Приклад
ВІДТВОРЕННЯ Цитування окремих форм	 Проектний аналог	
СТИЛІЗАЦІЯ	 Гіперболізація	
ПЕРЕРОБКА Еклектичне змішування різних форм	 Аглютинація	
	 Інверсія	
МОДЕРНІЗАЦІЯ	 Метафора	

Мал.2 Ступінь змінності архітектурних форм при проектуванні культових будівель.

Мал.3 Конкурс на храм-пам'ятник на честь тисячоліття Хрещення Русі в місті Києві, 1990 р.

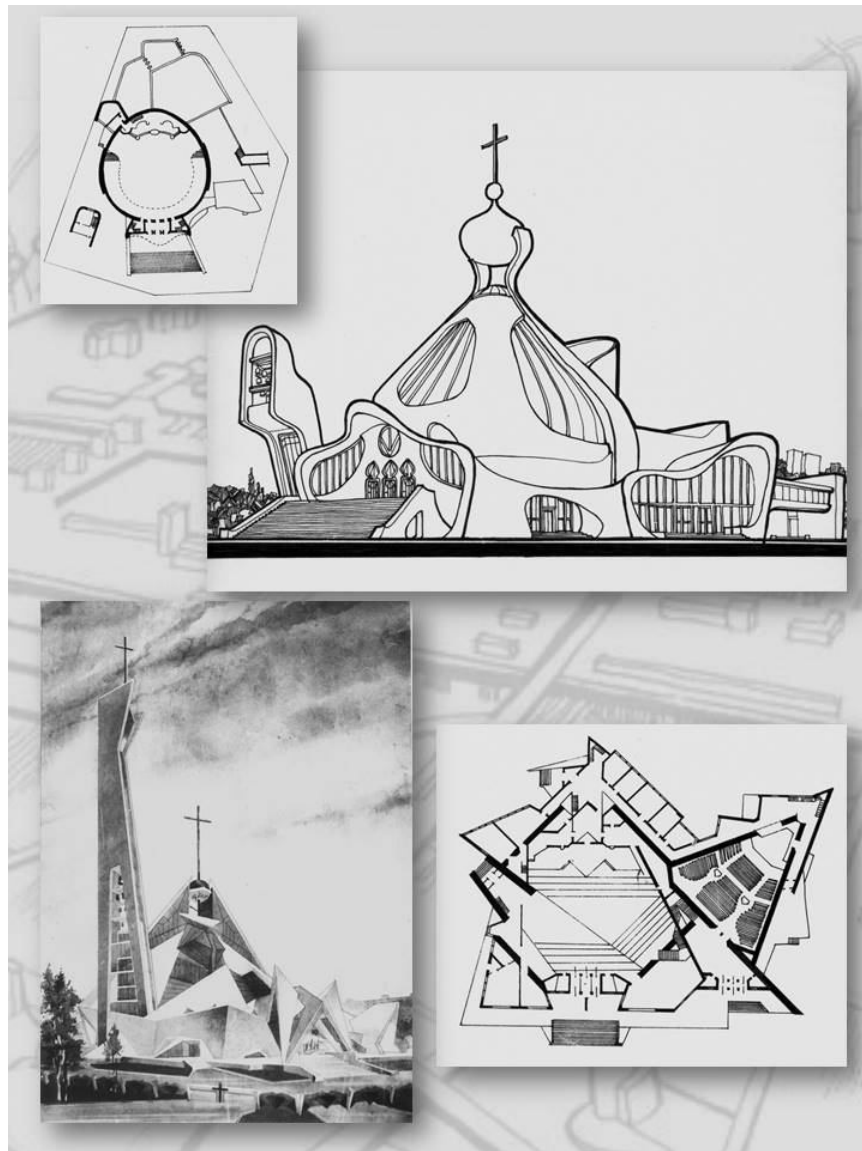
Як будь-яка нова істина, модернізована архітектурна форма проходить три стадії ставлення до неї: «це неможливо», «це можливо, але нерационально» і, нарешті, «ну хто ж цього не знає?». Тому доцільно або доповнювати оригінальні елементи звичними, або полегшувати глядачеві побудову метафори. Так проект храму-пам'ятника на честь 1000-річчя хрещення Русі під девізом «Пролом», символізує слід загубленого храму, пролом, залишений в культурі через цю втрату (мал.1). Образне рішення в цьому випадку превалює над функціональним, психологічні аспекти впливу скульптурно-символічної форми гіперболізовані до рівня метафори, при цьому метафорою є звичний силует храму.

Сутність архітектурних метафор полягає в когнітивності людського зору, що характеризується тим, що у глядача виникають асоціації з подібними, відомими йому об'єктами. Застосування метафори в церковній архітектурі більш ніж виправдане, у зв'язку з характерною особливістю православної Церкви - надання реальності містичного сенсу. Прямі метафори в архітектурі неприйнятні, архітектура в цьому випадку підміняється скульптурою, припустимі лише натякаючі і багатозначні метафори, як ті, які використовувалися в проектах Ле Корбюзьє, Антоніо Гауді.

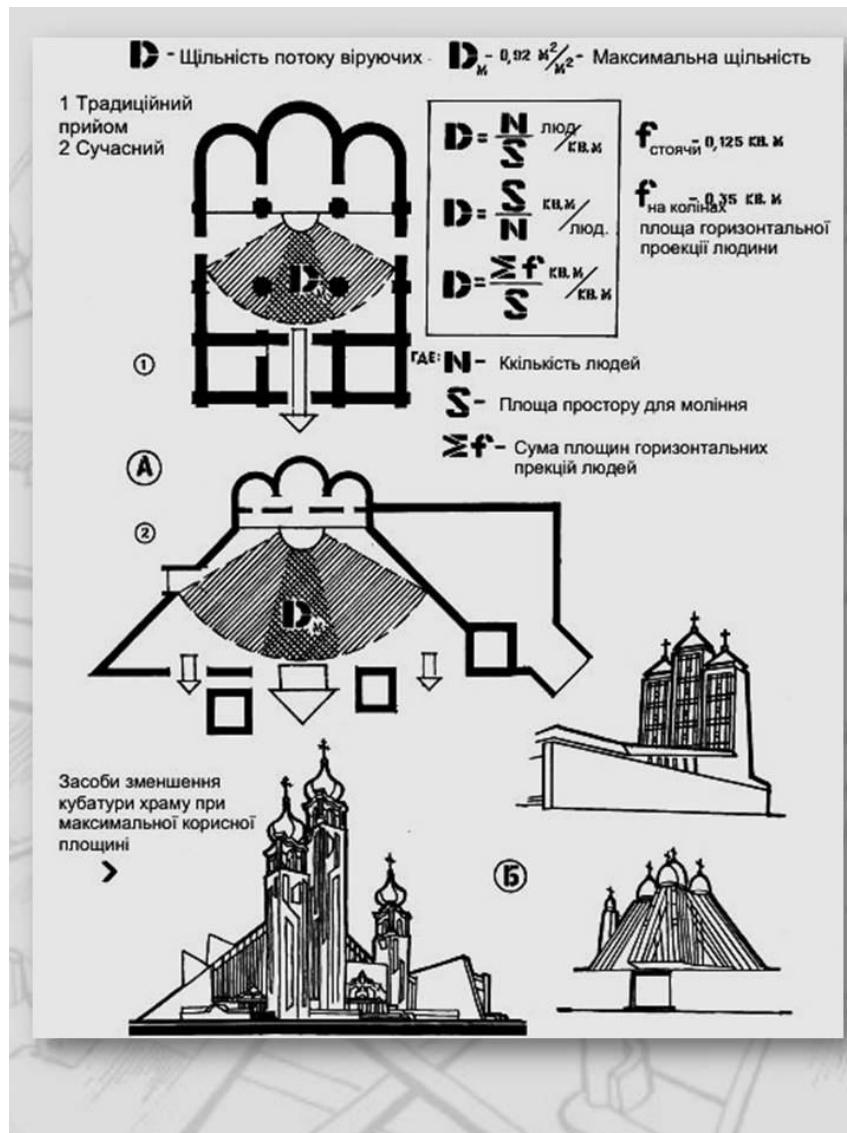
Велике значення при сприйнятті архітектурної форми має експресивний вплив різнохарактерних регулярних, плавних і зламаних, хаотичних елементів. Два варіанти Тернопільського конкурсу на духовний центр Греко-католицької Церкви ілюструють застосування модерністського підходу до архітектурного формоутворення, орієнтованого на експресивний вплив форми: доброзичливості, спокою, рівноваги в плавних, обтічних формах і аскетичності, суворості, ірраціональності в гострих геометричних формах (мал.4).

Вимоги необхідності розв'язки потоків віруючих, комфортного перебування в храмі і зручної евакуації посилюються в міру зростання розмірів і місткості храму. Тому очевидна помилковість механічного збільшення плану та об'єму традиційного храму середньої місткості, прикладами якого багата історія зведення храмів та сучасна практика. У цьому випадку оптимальна розв'язка потоків віруючих визначає доцільність зміни форми плану, зокрема надання йому трапецієвидності, а також скорочення кубатури за рахунок обмеження верхнього об'єму (мал. 5).

Таким чином, прийоми архітектурного проектування культової будівлі можуть об'єднувати різні форми інтерпретації традиційних прийомів, заснованих на генетичному сприйнятті, яке служить основою для актуального, нового сприйняття, тому його недооцінка може призвести до

Мал.4 Конкурс на духовний центр у місті Тернополі,1991 р.

Мал. 5 Вплив щільності і напрямків потоків віруючих на простір і форми православного храму.

спрощених, малоінформативних архітектурних рішень. Між генетичним і актуальним сприйняттям відбувається постійна боротьба. Актуальне завжди знаходиться під впливом застарілих образів минулого. У цьому причина його відставання, звуження, постійна оглядка. Цим пояснюється поява еkleктичних рішень в архітектурі культових будівель. Відбувається аглютинація раніше прийнятих естетичних цінностей, конструктивних, об'ємно-планувальних і функціональних рішень. У цьому випадку не відбувається зміни тезауруса, а часто використовується відома інформація, з автоматичним перенесенням їх у сучасні умови.

Більш плідним є підхід, заснований на прийнятті рішень з урахуванням еволюційного перебігу розвитку, в цьому випадку можливе програмування зміни актуального сприйняття, революційного прориву в нові знакові системи. Сучасна суспільна свідомість, так само як і минула, пов'язує образ храму з образом царства небесного, який у свою чергу пов'язаний з космосом. Як виглядав би Ноїв ковчег, який рятує душі людей сьогодні, в яких знакових системах визначалася б його форма в умовах сьогодення високого рівня технічного оснащення - очевидно його прообразом був би космічний корабель, літаюча тарілка (мал.6).

Специфіка православного богослужіння багато в чому визначила структуру об'ємно-планувальної, функціональної та просторової організації храму, які протягом тисячолітнього періоду розвитку не зазнавали значних змін. У той час, як архітектурна традиція завжди полягала у прагненні втілити найсмівіші для свого часу рішення.

Як вже було зазначено, важливою умовою еволюційного розвитку архітектури є постійне оновлення естетичного інформаційного запасу у свідомості глядача, збільшення його тезауруса. У разі тривалих періодів стагнації, властивої вітчизняній церковній архітектурі, назріває конфлікт нерозуміння при сприйнятті глядачем якісно нових, не відображених у досвіді кодів архітектурної інформації.

Таким чином, виправдані позиції сучасних замовників і священнослужителів, заснованих на ностальгічних мріях про колишню розкіш. У цьому випадку партисипації - слідувати вказівкам замовника не представляється можливим, тому що цей підхід не забезпечує подвійного кодування інформації при сприйнятті її глядачем, він абсолютно виключає поле творчої новизни для нащадків.

Церковна архітектура, а особливо це відноситься до православ'я, дійсно, знаходиться під сильним впливом канону. Це є вагомим аргументом в устах прихильників архаїзмів: «Канону не можна порушити, тому необхідні повтори і наслідування». Однак, тут необхідна диференціація. Спроба прийти

Мал. 6 Дипломний проект «Храм-пам'ятник на честь тисячоліття Хрещення Русі в місті Києві», 1991р.

до обґрунтованих висновків спирається на виділенні у формах архітектури, декорі та атрибутиці православних храмів та їх комплексів, груп архітектурних форм і атрибутиці за ступенем свободи від канонічних обмежень.

I група визначає елементи архітектури та атрибутиці, що знаходяться в рамках церковного канону. Фіксованість ритуалу процесу православного богослужіння, стабільність основних параметрів рухів і потоків визначає типовий набір елементів планування храму: вівтар, ризниця, безпосередньо храм, притвор, приділ, хори. Канонічно визначене предметне середовище, атрибутика і облачення церковного священства, циклічність і ієрархія церковних свят і служб, цілком визначені чини ікон в іконостасі.

II група архітектурних форм і атрибутиці, що допускають зміни в рамках традиції. Це група елементів, що стала на протязі свого розвитку символічними, причому тлумачення символів досить різноманітне.

III група архітектурних елементів церковних будівель, які відносяться до індексних знаків, що допускають свободу в формоутворенні.

Природно, що робота архітектора в рамках зазначених підходів - відтворення, стилізації, переробки та модернізації форм зумовлює відповідне зниження питомої ваги елементів другої групи за рахунок збільшення ролі третьої. Однак, в православному храмі сфера застосування елементів першої групи залишається непорушною. Зони уваги і послідовність огляду в інтер'єрі православного храму, програмуються відповідно до визначених сюжетів, чинів ікон в іконостасі, настінних розписів відповідає психологічним характеристикам основних фонових колірних відтінків, що дає можливість виникнення певної емоційної та фізіологічної реакції.

Враховання функціональних і канонічних особливостей православних храмів, храмових комплексів і духовних центрів, конструктивних і технологічних можливостей при зведенні церковних будівель в поєднанні з використанням закономірностей психології сприйняття та архітектурної семіотики дозволяють подолати розрив між традиційними перевагами і необхідністю продовження розвитку. Визначення композиційної ролі ансамблю духовного центру в пейзажній картині, залежне від якостей навколишнього середовища, вибір підходу до проектування, що враховує історичний або містобудівний статус об'єкта, віднесення архітектурних елементів і форм до канонічних, традиційних або вільних від обмежень дозволяє з достатньою обґрунтованістю обмежити поле пошуку проектних альтернатив. Формування архітектурного рішення передбачає перевірку відповідності його об'єктивним вихідним даним, програмі-завданню, врахуванню психології сприйняття і композиційних закономірностей.

Література

1. Буличева Т.В. Архітектура сучасних православних духовних центрів на території України: Автореферат дис. ... Канд.арх., Київ 1994р.
2. Лошаков И.И. «Теория архитектуры и градостроительства (Психология восприятия архитектурных объектов)». – Киев, 1988р.

Abstract: In the article are compared trends in the design of Orthodox churches in the range of canonization of one or another of the traditional architecture of the system to complete failure of all previous decisions are determined by the level of modernization of design specific to human perception.

Key words: religious architecture, design methods of the Orthodox church.

Аннотация: В статье сопоставляются направления в проектировании православных храмов в диапазоне от канонизации той или иной традиционной архитектурной системы до полного отказа от всех предыдущих решений, определяются уровни модернизации проектирования с учетом специфики человеческого восприятия.

Ключевые слова: культовая архитектура, методы проектирования православного храма.